

ПУШКИН

Песник који се никад није огрешио о равнотежу, има годину рођења која балансира у врх вршка једног века: 1799. Зашто не округло 1800? Зато да би Пушкин макар једном годином живота свога био у веку Петра Великога, кога је одушевљено волео, и са ким је у својој историској мисији имао толико сличног, ма да је један од њих дејствовао силом а други уметношћу.

Као сви песници, и Пушкин је волео историске личности, оне са инспирацијама силним, са храбростима да завитлају нешто апсолутно усред релативности. И зато је волео тиранина Петра који је ломео кости Русији, заповедао јој да има личити на Европу и радити као Холандија. Зато је волео чудног скитницу "дрске речи", потоњег бунтовника Пугачева, инспирисаног лажног пророка који је Козацима причао, као историју прошлости и будућности, оно што се њему приснивало, који је дицао читав један крај Русије против Катарине Велике. Зато је Пушкин волео даровитог, господственог цара убицу Бориса Годунова.

Петра Великога носио је Пушкин у себи од ране младости. Почео је касније писати историју његову, колико се то дало уз запечаћене архиве. А наставши се, прогнан, на југу Русије, у крајевима где је бунтовао и приче о себи ширио Пугачев, Пушкин преноси интерес на пугачевштину, али и то у вези с Петром Великим, који је угушио, у време пре Пугачева, устанак чувених Јаицких Козака. Како се архиви и даље нису отварали, или се затварали на најважнијем месту рада, Пушкин је оставио само одломак историје о Пугачеву, и, срећом, бар једно уметничко дело у вези с бунтом, чувену причу Капетанова кћи. У тој причи имамо, први пут, пример уметничке обраде једног од милиона забачених и по невољи самосталних живота који су некада карактерисали Русију, па и начинили од ње онај космос који је потом обрађен у великој ру-

ској књижевности. Борис Годунов, најбоље је прошао. Обрађен је у познатој класичној националној драми, која, са генијалном музиком Мус^сор^скога спојена, чини оперу, благо и радост целог културног света.

Петар Велики међутим није излазио из визије Пушкинове, и, једног дана, објављена је Русији дивна, заправо металним стиховима кована поема Бронзани јахач. Спев тај је плануо из врло велике инспирације, из ватреног поноса што је Русија баш на престолу имала цина мозга и воље, човека који је имао храбрости да своју вокацију изврши. А пошто је спев плануо, даље је рађен са "хладном инспирацијом". (Израз је Пушкинов: нашли смо га у једном писму Пушкинову песнику Жуковском.) У више стотина стихова сажео је Пушкин у том спеву Петроград, Неву, поплаву подводног града, северну климу, друштвено и душевно стање малог човека у престоници, најзад сву атмосферу једног историског осећања. Којега осећања? Осећања ужаса и обожавања пред свирепим царем реформатором, и истовремено пред личношћу која превазилази мере великога човека у највишем смислу.

Бронзани јахач постоји стварно. То је споменик великоме цару, чувено дело италијанскога уметника који је Петра Великога посадио на коња, а коња успропнуо до ужаса. Петроград, дрска Венеција Петра Великога, основан на води, блату, магли и дављеницима, страдао је 1824 године од страховите поплаве. Рушиле су се целе улице, проламали јауци и клетве Петрову граду, тутњили проломи~~и~~ тешке водурине. Миран и горд, издизао се над потопом бронзани јахач. Ту негде, успузао се био ситни сиромашни житељ петроградски, младић који има драгу тамо у низини подводног острва. Кад је вода отсекла, несрећник, прозебао, гладан, мокар, полу-луд од ужаса, одвукао се толико на домет ономе месту где драга живи, да би видео да места и куће више нема. Из-

безумљен, пун мржње против створитеља Петограда, младић пореме-
ти умом, и остане да живи луталица и пропао човек, са неким бо-
лом у срцу који више није јасно знао свој предмет. Једаред, под
јесен, спавао је лудак негде на обали Неве; пробудио се, и у на-
рочитоме моменту душе спазио "горостаса са испруженом мишицом,
на **бррнзану** коњу". Муња свести прође му кроз главу, он виде
пред собом поново онај страшни потоп, и над потопом великога ца-
ра.

Како је страшан у тој магли!
Где, мисао на тврду челу!
Каква је сила у њему скрита,
И који огањ у том коњу!
А куда скачеш, горди коњу?
И где ћеш спустити копита?
О, моћни властелине судбе!
Тако си ти над грозним бездном,
На висини, уздом жељезном,
Сву Русију успроне диг'о!

И замахне јадник малом песницом, добаци цару претњу, па одједа-
ред нагне бежати главом без обзира. А за њим прашти и грми то-
пот коња у дивљем касу, а на коњу страшни јахач с избаченом ми-
шицом — јуриће га помамно целу ноћ.

Када је у Москви, родноме месту Пушкинову, от-
кривен споменик Пушкину, 1880-те, говорио је о песнику и о Руси-
ји Достојевски. У том важном и прослављеном говору речене су и
ове речи: "Све код нас почиње од Пушкина". Сличне речи казали су
и Гогољ, и Аполон Григорјев, и Тургеев. Та констатација садржи
сву славу и сву тешку мисију Пушкинову. Пушкиново је досуђење
било да буде гениј утемељач, Прометеј прикован, баш како неко

рече и за нашег Његоша; али Пушкин прикованији још у неком смислу и од Његоша, јер му ни цар ни судбина не дадоше крочити из земље. Пушкин дакле није могао живети и радити као гениј личан и слободан, гениј који шестари високо над отаџбином и народом и пева лично своју романтику, или занима свет привлачним гордим херојима који сву борбу воде само са собом, као Хамлет, Лир, Дон Кихот. Мисија Пушкинове поезије није био никакав Хамлет; јер Хамлет не може бити темељ; а мисија Пушкинова била је баш темељ, мисија слична оној Петра Великога: све моћи угонити у темељ, у напор национално конструктиван. Не писати шта Русија није и нема, него шта јесте и има. Пушкина није дизао крилати парип, него се Пушкин закопао дубоко у Русију, и кроз њега су прорасла два крила Русији: прво, уметнички готов народни руски језик; друго, уметнички неисцрпан и за обраду зрео руски народни живот. Пушкин баца не златан, него генијалан мост између народне и уметничке поезије; стихује народне скаске о Цару Салтану, о Златноме петлу, о Рибару и рибици. То су сунца од лепоте и милине поетске, од једноставне чисте радости над сваким бићем. Дигао је Пушкин благо језика из прашине, и био добар народу као бог. Написао Јевгенија Овсегина, па Бориса Годунова, па, у првој савршеној руској прози, Приче Бјелинкове, па још хиљаде стихова којима је расипао и разметао немилице непотрошиви моћни руски језик. Заиста, од Пушкина започе све!

Изгледа да у свету и човечанству мора увек бити варварства. Младост Пушкинова зна за насиље и крв, зна за победе Наполеона и за слом Наполеона. Сем тога, Русија води ратове с Турском, има пољске устанке, има бунт Декабриста. Између свих тих офансива и дефансива, гуши се слобода људи. Рефлекси од тог у књижевности нису изостајали. Нарочито се по свој Европи разлегао крик за слободу енглескога песника Бајрона, ватреног ватром великога романтичара, гордог племића чија је сама поза узбуђива-

ла младо и старо. Код Пушкина, у такво доба, већ са 15-том годи-
ном живота пролама велики дар. Демон младићев, наравно, облачи
разне костиме: сад је Бајрон, сад Фосколо, сад Петар Велики, сад
Запцки Козак који језди на лудом коњу,

Шапка му накриво,
Ћурак пун прашине,
Пиштољи на колен'ма,
Сабља земљу туче.

Младић Пушкин належао с поезијом на све, пише много, и доста раз-
нородно. Утолико пре што му Русија ни у школи, ни у друштву, па
ни у родитељској кући није отварала јасне и одређене перспективе
ни општедуховне, а камоли посебно уметничке. Важи, зна се да је
још Петра Велики пробио прозорче у Европу; али пред тим прозором
је сметало испарење воде и страх велможа од слободе. Види се,
да има тамо с оне стране неки хоризонт, али нејасан; и не зна се
да ли Рус има право или криво, кад каже да је нејасан. А с ове
стране, не смеш за свој грош купити књигу коју волиш; не смеш
народну историју читати како азбука и здрава памет кажу. Пушкин
је још сасвим млад померио мало свој добар суд из лежишта кад
је на Карамзинову добру историју написао епиграм, рекао да се у
њој доказује

без макаквога пристрашња
неопходност самовлашња,
и красота кнуте.

И самодржавни господар Русије живео је у страху. Бојао се сваке
промене, јер, свака промена некоме може бити некаква нада. Бојао
се свог министра тајнога политичкога одељења баш зато што тајне
зна. Бојао се свог гардиског официра у претсобљу, и кад, чекају-
ћи заспи, и кад бдије и којешта мисли. Бојао се помало и дебелог,
лењог цензора Крилова, који је узео да пише басне, и стихове, не-

што још опасније него проза. Бојао се списатеља који моли да му се отвори архив: хоће да иде међ труле хартије и оживи неки дав-но угушен бунт! А кад се цар бојао тог малог света, колико ли се тај мали свет тек бојао цара!

Врло је споро при таквим околностима улазила култура и борбена мисао кроз оно Петрово прозорче. Петар Велики умро је 1725-те, а скоро век и по касније, један чудан господин, странац, седи у Вајмарској гимназији и бележи: како се води добра настава. После предавања, меће странац под мишку бачке пенсуме да их проучи; претставља се најзад запаљену Немцу професору: граф Лав Толстој из Русије, дошао у културној мисији за добро своје непросвећене отаџбине. А када је, као за доба младога Пушкина, кроз оно прозорче нарупило било одједаред нешто крупно европско, то је била францужина, француске емиграције, избеглица рођалинста испред револуције. Била је то инвазија врло разног света, међ којим многи беху авантуристи, рачунаху са варварском земљом слабог поретка и великог богатства, и са манијом отмених Руса да ни у цркви не говоре руски, него француски. Пушкинов отац је у француском преводу цитирао и црквено-словенске уздахе из молитава. Пушкинова мајка, унука Црнца, чувенога афричког усвојеника Петра Великог, срдита жена, неуредна домаћица једне запуштене куће, неправедна према слугама и животињама, немила критичарка нарочито над својим средњим дететом, дечком Александром - једно је само правилно и од срца радила: говорила француски. Иначе је она на један тако каприциозан начин смешала била у себи афричку и руску крв, и мирисаву воду францужине, да се у оном малом и невољном Александру залегли свакојаки демони: наковрчили детету косу по црначки, укосили му очице, извукли му вилице како није ред, изводили с њим сто враголија. Пушкин је као дечко сам о себи написао стихове, на француском језику, наравно:

По ђаволству, прави демон,
 Прави мајмун му је мина,
 И одвише лакомислен
 Познајете сад Пушкина.

Године 1811-те отвара цар Александар I чувени Лицеј у Царском Селу. Са првом генерацијом улази у ту школу, мало матор, и Пушкин. Он се нагло развија, наравно пре свега сам из себе. У малом костурчићу тегли се знаменитост. У малу главицу "Француза", како су га другови звали, улази, неким чудноватим начином, руски језик са хиљадама речи и обрта, и излази у стиховима којима се диве, на испитима, песник Жуковски, император, и сви професори. Спочетка, тумачио се тај успех љубављу Пушкина према даровитом наставнику за руску књижевност, Галичу, којег је Пушкин заиста ценио и волео, иако је и о њему написао епиграм, са стихом:

Глава му је стално у бокалу.

Позније, и дан-данас, много се спомиње заслуга, за корениту рустину Пушкина, старе дадиље Арине, која је знала силесију скаски и прича, и говорила у пословицама и пошалицама народним. Њој је Пушкин, већ у тмурним данима својим, испевао другарску песму, кроз коју се чита јаук за блиским човеком. Али сви ти утицаји су тачни утолико уколико су били дражења перцем по слуху и духу једнога змаја у којем је лежала не моћ која учи, него моћ која зна без јасног порекла знања. То јест, Пушкин је склопио био савез са демоном својим, и ценио га што даље тим више, баш као Соократ свога, и Бајрон свога, и с помоћу тога свог демона израдио себи један унутрашњи живот и школу који су имали многе излазе у особити неки свет знања у којем дотле није био ниједан Пушкин и ниједан Рус.

Полако, у душу лицејца Пушкина навраћају и неки демонички споља. Буку га, једни, у сјајно и нескрупулотно петроград-

ско друштво; а шапну му други: да не му сметати сиромаштво и немање титуле, да не га то дезоријентисати у животу и раду, можда га отерати у неуспех, или распалити у њему разјарени понос и повући га у неку луду авантуру и пропаст. Свом школском другу, богатом кнезу **Горчакову**, испевао је Пушкин, пред завршетак Лицејскога школовања, песму у којој су и ове речи:

Осамнаесто пролеће жића је преда мном,
Последњи пут сам можда још с тобом;
Твоја зора, зора је пролећа,
Моја, друже, зора је јесени.
На пиру живота ја ћу се јавити
Гост усамљен, жалан, и утучен.

У време кад је Пушкин изашао из Лицеја, и ушао у такозвани Колегијум за спољне послове, дакле постао чиновник и отпочео каријеру заиста доста удаљену од оне кнеза Горчакова, каријеру која неће одвести у високи чин и титулу, него у борбу много потцењиваног "сочинитеља". — У то време, шта је био Петроград Александра I, триумфатора над Наполеоном? Био је још увек оно што му остаде као мутан знамен од постанка његова: раскош, и пуста моћ над мочвари и многим сузама. Један чаробно сјајан двор усред једне велике паланке, са местимичним детаљима праве престонице. Једно разуздано отмено друштво, богато до лудила у новцу, драгом камењу, крзну, коњима и робовима, и, с друге стране, огрезло у лакомисленом празну животу, суревљивом отимању царских милости, и, преко свега, у сплеткама ниским, бездушним, у интригама често убилачким. Испод тог високога друштва живео је други слој, слој интелигенције, слој људи без приступа у двор и без каријере, без слободе да расту бар духовно кад не могу друштвено. Ти су се људи састајали како су могли. Дебатовали су некада напразно, уз пиће и јело. Други пут, тра-

жили да живе за нешто од вредности, писали у вези с тим песме и расправе, и неосетно срастали у једно тело, један живот, једну смрт. Овакви су будили савест и понекој личности из високих кругова, тако да је први интелектуални бунт отерао у Сибир и неке кнезове, а у смрт неке официре. Пушкин је био близак друг и једномисленик оних који ће после постати чувени и несрећни завереници Декабристи. Али, јасни и крупни уметнички задаци Пушкинови чинили су своје: одвајао се и он сам понекад, а и одлучни бунтовници су се одвајали од главних, трајних акција. Ти бунтовници, ти Риљејеви, Пестли, Пљешчејеви, Бестужеви - сјајно обрађени у великом роману Мерешковскога Александар I - начише од свога скроз неуспелог бунта, и од свих изгубљених живота само мост између владе Александра I и његова брата Николаја I. За себе, и за онај трећи слој народа дубоко испод себе, не успеше учинити ништа дефинитивно. Почетак је увек тежак.

Пушкин није био позван да погине за народ, није био позван ни да пише најцрњи јад и грдило Русије; зато што је био позван, речено је већ, да учини службу другим начином, да истргне на сунце дана оно што тај убоги црни народ већ има светло и раскошно. Пушкин није био позван да руши Русију, маколико да она друштвено није ваљала. Пушкин је имао задатак да буде позитиван патриот у име уметничкога генија рускога народа. Он је био моћан савезник тога генија у смислу утемељачком; али, с њим, с народним генијем заједно, већ је спремао и даљу војску писаца, негативних и позитивних, сјајну и познату фалангу руских великих и храбрих мислилаца, критичара, поета, који ће најзад довршити, сем много других задатака, и започето дело Декабриста. Тако да кажемо, дословце су га довршили. Јер ево како је гласила једна песма декабристе Риљејева:

Иде ковач из ковачнице,
Ура!

Носи уза се три ножа,

Ура!

За велможе и бојаре, један,

Ура!

За попове и монахе, други,

Ура!

А трећи, ако бог да, за цара.

Пушкин је, наравно, добро видео како живи руски народ и како влада руска влада. И истим тим непогрешивим оком пронашао је, близу себе, још једног који има нож не за појасом, него у генију, пронашао је Гогоља. Лично је Пушкин упућивао Гогоља да предузме причу оштро негативну и сатиричну; он лично му је дао замисао за дело Мртве душе. Чини нам се, Пушкин је морао, сам за се, или у четири ока са Гогољем, овако говорити: Ти неш писати, по твојем дару, несрећног Акакија и његов шивел; и писаћеш ужасне типове што тргују живим и мртвим душама, а сами су мртве душе. А ја ћу, по свом дару, доказивати да згажени и неписмени руски народ има знања пророчкова и песничкога, и у мраку свом ствара живот и језик за велику књижевност. Ту књижевност отпочињемо нас двоје. И једнога дана, кроз тај народ и кроз ту књижевност, Русија ће, тамо у Паризу, имати не само елегантнога Александра I на булевару после слома Наполеонова, него ће у храму уметности имати свој програм и свој диктат. — И има га.

Због својих либералних идеја, и стихова које је цензура забрањивала, Пушкин је од 1820-те до 1825-те био на југу Русије у прогонству. Кавказ, Крим, Украјина, крајеви су дивни, пуни неистрошена па и слободна живота, али живота примитивног и дивљег, опасна за младост и талент. Ти крајеви су били врста Сибира за оне које је требало чувати Русији, а требало их бацити што даље од центра политике и друштености. Нека иду међ Чечен-

це, па ако се сами упропасте, била је ваљда божја воља! Други генијални песник Русије, Лермонтов, успео је заиста да се у таквом прогонству упропасти, да падне у глупом двобоју, стар 28 година, а већ аутор онолика и онаква дела колико и какво други оставе сазревши и остаревши. Стигао је још Лермонтов, млађи од Пушкина, да испева елeгију на смрт Пушкинову, и да, у стиху, запита: Да ли зна убица на кога је дигао руку! Али само четири године после погубије Пушкинове, важила је елeгија и онај стих, и за Лермонтова сама. Пушкин је успео да остане жив на југу, одгодио своју пропаст за касније и за Петроград. У прогонству је написао ^{прве} своје велике поеме од знатне уметничке вредности, Кавкаског роба, Цигане, Бахчисарајски кладенац, и започео је радити Овегина. Наравно, с друге стране, у овој романтици, играо је Пушкин и оне улоге свога демона које поезији служе само делимично. Додуше, стојећи над морем завијен у бајроновски плашт, испевао је једну од најлепших својих песама мору, тако јаку и непосредну као Његошева песма Помпејима, која је никла у души песника док је стајао над Помпејима. Али иначе, у бајроновском плашту, играо је Пушкин и пуну улогу младића петроградске златне младежи, картао се, волео жене, јахао са готовошћу да скрха врат, тукао се у двобојима. При свему томе, обично храбар са витештвом, а некад, за онај мали свет, храбар и са нотом скандала. Непријатељ његов, приликом једног двобоја, пуца, а Пушкин једе трешње. Протерао је шалу и са претпостављенима. Као чиновник у прогонству добио је задатак да напише, за Москву, реферат о најезди скакавац. И написао ово:

Скакавци су нам долетели,
 На поља пали и сели,
 Све појели,
 И онда одлетели.

Александар Пушкин

Али, сви већи испади Пушкинови, ако се провере временски, иду некако као претходници пред долазак неког великога рада. Пушкин је био дете свога времена, дете не средњег васпитања. Као Петар Велики, међутим, он је имао моћ извршења своје вокације, отскакао је дакле из распуштености у мир и задубљеност, у марљивост неког средњовековнога калуђера. Пушкин је над својим делом био критичан као Мефисто. Ни 23 године стар, каже за свог Кавкаског роба, који му је славе донео: "Добри су описи краја, и обичаја и живота оног света, али главни јунак не ваља; субјективност, далеко од стварности!" – Кад ради, Пушкин је челичним рукама држао себе и свој предмет, налазио се у својој "хладној инспирацији". Тако је могао остваривати онај апослутни склад између мисли и форме, површине и дубине; налазити израз чија тачност не само да изражава, него ствара предмет. И, што је за Словена песника најтеже, на ивици узвишенога, на ивици страшнога, на ивици смешнога, није прелазио меру за једну влас. Стил Пушкинов је чудо. Топав је и питак као вино; пун је страсти; а уједно строг, окован, висок и блистав, као драгоцен икона. Пушкин је собом лично, и алегориски кроз поезију потврдио реч старога латинскога писца, *ignis idem*, то јест, иста ватра прво дими и пуши, а затим баца чист пламен пут небеса. Има Пушкин једну поему, ванредно понесену, Пир за време куге, која је, ако се не варамо, алегорија песничке инспирације, мутљага и заразе прво, и процеђене чисте поезије над тим. У поеми су и ови ретци:

И тако, хвала ти чумо!

Није нам страшна тмина гроба,

Не бојимо се позива твога!

Држ'те пенушаве бокале пуне!

Испијмо дах прекрасне руже

Па макар испуњен дахом чуме!

Слава нека је царству чуме!
 Јер има, има заноса у борби: -
~~Оливијановски~~

На ивици бездна мрачног,
 У разјареном океану,
 У арапскоме урагану,
 У чумину надихању.

Кад се Пушкин вратио из прогонства у Петроград, донео је са собом неколико певања чувеног романа у стиховима, Јевгеније Овсегин. Дело је дакле у првој својој фази изашло било из романтичног настројења. Пренесено је у Петроград, у друштво зрело за критику и сатиру, рађено је дакле даље у настројењу реалистичком. Па онда, усред рада, Пушкин лети опет на испаштање, због слободе мисли, у псковску губернију, на село својих родитеља, Михајловско. Отишли су тамо и стихови Овсегина, и ту, у малом и оригиналном руском свету добија дело треће своје крштење, тоне у читаву енциклопедију детаља из народног живота, обичаја и морала. Основна тема романа проста је, као све код Пушкина. Прост догађај, који се једнако понавља, и баш зато није никад исти. Татјана, паланачка цурица, заљубљује се у гордога и уображенога Москвича, који пати од неке европејштине. Наивна Татјана му чак и напише своју љубав, кад друкчије ствар неће да се збуде. Али Овсегин јој даје знати да њих двоје нису пар. Док се дешава та мала комедија, и велика неправда, и још неке епизоде уз то, мобилисао се у роману, у форми атмосфере, цео руски свет. Читалац је сасвим у даху и мирису Русије, у ткиву силног рускога живота, на ком се ето завезао чворин. Та синтеза свега рускога помаже да читалац руским оком одмери оног себичнога уображенка Овсегина, да правилно разуме шта је у Москви могло родити и однеговати ту "пародију" на Човека. Касније, здрава Татјанина памет отшалила је шалу своје некадашњем идолу. Татјана је симбол

народне, велике, здраве Русије, где све полако расте, али природно и моћно узрева. Према њој, Оџегин, Москвич, не зна шта ће са животом и са собом. Њему је досадно, он мисли да не вреди живети. Њих двоје ће се после дужег времена опет наћи: не у паланци, него на дворскоме балу. Татјана је сад велика дама; додуше, жена старца. "Ето је дошао час да ја пишем њој", мисли Оџегин. Али се преварио опет. Татјана сад њега неће, само са виших висина него што он раније њу није хтео. "Имам намеру да останем верна у браку". То је сав роман. Али кад одзвучи последњи умиљан Пушкинов стих, читалац сам за себе наставља даље: две тихе, ужасно дубоке драме, ону Татјанину и ону Оџегинову, читалац враћа натраг у руски живот ка проблемима из којих су настале. И тргне се читалац: види да је из тих тихих и дубоких драма састављен сав руски живот, и сва његова јединствена књижевност. И Чехову је почетак у Пушкину. Да, од Пушкина је све, сва пластика и сва мистика руске литературе. Пољски песник и патриот Мицкјевич казао је сам за себе поноситу реч: "Ја сам милион". То јест, ја сам народ. Пушкин је био једноставнији у стилу, и није говорио о себи драматски. Али у своме Оџегину он је збиља милион. Сједињење, и узајамно прожимање једног личног уметника са безличним народним причањем. И кад се смеје, то причање жаоку нема, и кад кара благопристојност не нарушава - то је Пушкин са својим Оџегином. Тај стиховани роман то је јединствен сатирични еп на свету: са више блакости и племенитости нити се може мислити нити писати.

Велики, врло оригинални француски писац Проспер Мериме био је савременик Пушкинов, и, што је ређе, био је читалац Пушкина. Познат је тај уметник тврда кова, многих дарова и огромнога знања. Он је и наше народне песме мистифицирао, и руски научио, и био сигурно први Француз, и задуго једини Француз који у оригиналу чита руски. Наравно да је и Пушкин читао Мери-

меа. И кад је Пушкин спремао своју збирку превода и прерада: Песме западних Словена, у којој су и преводи из Вукових Песама, послужио се и Меримеовим делом, наравно, не знајући у оно време да су то мистифициране песме балканских Словена. Занимљиво је баш зато сравнити текстове Пушкина и Меримеа, и видети како је, по словенском инстинкту, Пушкин избацивао неке редове Меримеа, у-прошњавао, враћао на вероватноћу и истину Меримеову литерарну варку. Чак је, судимо по једном писму, Пушкин наслућивао да су песме Меримеа у прози дело "конструисано". Проспер Мериме казао је о Пушкину суд највиши: "Истински гениј". Опет Мериме, казао је о руском језику следеће: "Руски језик је најбогатији европски језик. Сажет и јасан, он једном речју казује низ мисли".

Још је нешто казао Мериме о Пушкину. Али пре тога нека буде слободно писцу ових редова да учини једно лично саопштење. Стогодишњица од Пушкинове смрти била је прилика да се са великом пажњом пређе поново Пушкиново дело. Рекох једног дана једном од наших темељних мислилаца ово: "Понекад, усред читања Пушкинових стихова, запитам се: какво је ово чудесно ткиво од језика и причања? Је ли то проза? је ли то поезија? како су те две ствари овде сливене? да ли велика поезија можда и мора у себи носити велики прозни еквивалент, дакле бити сума творачкога израза у књижевности?" Сабеседник мој промисли, и рече, у ванредној синтези: "Ја сам увек мислио да се великој поезији не зна порекло!" Ова реч, код нас мишљена и изговорена сродна је, али боља је и оригиналнија од оне речи Меримеа коју сам нашао неколико дана касније, тражећи поменуте контекстове уз Пушкинове Песме западних Словена, и која гласи: "Кош Пушкина, поезија се на чудан начин расцветава, као сама из себе, из најтрезвеније прозе!"

Са овом тачком ми смо дошли до најважнијега места овога размишљања над Пушкином, до тајне Пушкинове поетске ве-

личине. Велика поезија нема посебно обележје! није врста нечега! не води порекло знано ни од чега! Порекло јој је тамо где религиозна философија каже да је једно све, и све једно. Порекло јој је тамо где је са првом маштом у васиони настала скаска. Где је са настајањем овога света настала скаска у којој смо сви ми поетски детаљ, леп или ружан; и где је са песницама пошао низ скаски о стварању, о створитељу, о његовој скасци. Скаске је било кад ни уметности ни науке није било, и биће скаске свакако ако једног дана све науке и уметности малакшу. Скаска је зато вечна и свугде присутна, у просту народу и у уметницима. А порекло јој се не зна, а гроба нема. Данас, на пример, биологија прву реч говори. Али никада биологија па ни физика нису више улазиле у поезију и у скаску, но данас, Још недавно говорило се с гордошћу: да је живот то и то, материја и процес који се види и у реторти, и скоро ће се тај живот по вољи научника и производити. Свршено с тим. Данас најмодернија биологија каже: "Живот је тајна". А поезија никада није престајала да то говори и доказује! Поезија је тајанственост. Облике јој видимо, њу не видимо.

Најјачи пример за поезију чије је порекло тамо где је порекло прве скаске, оне која је била и поезија и проза; за поезију која је и проста прича и уметничка структура језика и стиха, штиво и за сељака и за школовца — најбољи пример за такву поезију имамо у поезији старих Грка, Омира и Теокрита; па даље, чини нам се, до Александра Пушкина нигде више у таквој једноставности, а опет у таквој поетској пластици да од прве речи милину у човеку буди. Омир вам прича просто, као у неком усменом извештају, где је копље јунака погодило, куда је прошло и куда изашло. Али ту је и скаска о милости и вољи богова; и ту је магична чистоћа и склад дикције; и дивна поетска тачност из-

раза; и ти изрази казани у ритму који живот гради. Слично посту-
па Теокрит: песму о два брата близанца почиње простим речма:
"Један је имао десет месеци, а други за једну ноћ мање." Пушкин
почиње слично просто своју велику историску поему Полтава ова-
квим речима:

Богат и славан је Кочубеј,
И непрегледна његова поля;
Табуни коња његових пасу,
Пасу слободни, без чувара.

Пушкин нигде нема ни витопера почетка ни витопера свршетка. Лав
Толстој читао је до краја живота Пушкинову песмицу Сећање, где
је изражено свега то: како лицејци уплашено беже испред профе-
сора стражара, и, кад професор нађе чист простор – јер су чаше
брзо побацане кроз прозор – како се опет враћа радост младости
заједно са руменилом у образима. Читао је то Толстој због исти-
не и простоте, због јака чисто лирског заноса, због музике и
поезије која уз те просте речи свира, свира. Наравно, има Пушкин
исту грчку **танност** и простоту, исту структуралну лепоту стиха и
у строфама које су тамне, дубоко и смртно тамне. Монолог калуђе-
ра Пимена у Бовису Годунову спој је скаске, историје, и религио-
зног пророштва, а прост је речју толико да би можда могао бити
поeziја и последње људске генерације.

Заиста, демон Пушкинов је био Грк. Вероватно га
је у Скитију пренео онај Африканац Петра Великога, предак Пушки-
нов по матери, који није знао ко су му родитељи. Знао је толико
да је оданде где су Александрија и Каиро. А од тих градова, Це-
зар, па после Наполеон хтели су начинити средиште света и раса,
престонице духа. А Петар Велики одатле изабрао усвојенче. Осећа-
те ли "тајну живота"? Петар Велики граби, не знајући кога, не-
ког дечка, с југа, са Средоземнога мора. Тај, кад постане Русом,

прескаче сина и унуке, и праунуку свом Александру предаје прекоморскога демона. Даље, кроз Африканца се Пушкин опет страшно везује за Петра Великога, и пише Бронзаног јахача. А та поема, ко зна кога ће, чији ће талент везати за Пушкина! Како је људство диван колектив! Ако не увек по друштвеној теорији, а оно по тајни, по вечном духу поезије.

На жалост, нико, изгледа, не може генијалност своју да употреби у личном и приватном животу. Пушкинов лични живот је јадан, осуђен. Ваља речи истину: великом кривицом друштвенога устројства и морала, али и кривицом самога Пушкина. Пушкин је, у поезији и прози својој, сем уметности дао и друштвено историски материјал. Поново и поново је обрађивао тип пробуренога и европеизираног Руса, који, и мучан и смешан, бивао је час отпор Русије против Европе, час победа површне европејштине над Русијом. Најсавршеније је Пушкин дао ту фигуру у Оњегину. Али, тај је тип, у многим цртама, био и Пушкин сам. Без свога генија, без оне силе петровске да упркос свему изврши своју вокацију, Пушкин би личио на Оњегина, који хоће да убије у двобоју; помало и на Гаврила Атанасијевића, у причи Арапин Петра Великога, који је много држао до европејства у спољним облицима. На пример, кад је већ давно и он сам и цео свет знао да Пушкин говори руски божански, Пушкин почиње писмо своје Петру Чаадајеву овако: "Пишем вам француски, европским језиком". Личио је Пушкин и на кнеза Верејског, у причи својој Дубровски, на човека који добре и здраве живце и памет траћи и сатарује лудо. Поезију, кад ју је радио, узимао је Пушкин до крајности озбиљно и одговорно, на себе сама није узимао довољно озбиљно. Волео је лакомислен господски живот Петрограда; правио се, кад је могао, кицос, па јунак на карти, на коњу, над женом. С друге стране, друштво петроградско презирало је Пушкина зато што још у већој

мери и у пуној мери није неки Овѣгин, елегантан, богат, ветропир, дуелист, европска маска, бајроновски страдалник од сплина — место да га цени због оног што је Пушкин имао велико, и у највећој могућној мери.

Пушкин, знамо, осећао је све што је било грех друштва над њим. Али је од времена на време морао осећати и оно што он сам промаша. Цар Николај, самодржац окрутни али одлична памет, знао је тачно ко је Пушкин, и учинио би био за Пушкина више, далеко више, да је Пушкин занемарио сву таштину света, и постао роб презије место роб живота. Некако графолошки се прати малаксавање и љуљање Пушкинових отпорних снага и регулаторних моћи, по песмама које је низао из године у годину са сваким 11-тим октобром, то јест, о дану састанка и пребројавања бивших лицејаца. За Пушкина је то био увек и датум духовног обрачуна. Све ниже и тише звучи његова лира, у тим приликама. На последњем састанку, три и по месеца пре него што ће погинути, тврди се да се у здравици друговима загрцнуо јецајем. Измучен собом, измучен тешкоћама и радостима живота, он је, забележили су савременици пријатељи, желео смрт и тражио смрт. Ништа грозније и неправедније него резигнација још млада а великог човека! Тако се велики енглески песник Китс, сасвим млад човек, уморио и од болести, и од неправде и немилости људи, и измирио се са смрћу, желео је. Ванредно је лепо казала ужас такве резигнације његова вереница, у писму његовој сестри: "Ништа ми за време његове болести није било тако тешко чути, као то да је решен да умре". И Пушкин је био решен да умре — уморан. Последња лирска песма Пушкинова, упућена жени, оној Наталији која је толико унижева унела у његов живот, па и у смрти његовој стоји као она врачарска карта са које се чита убиство и крв — та песма почиње стихом:

Време је, мила моја, срце одмора тражи,
а свршава стихом:

Давно, уморни роб, решио сам да бежим.
То су стихови које може инспирисати само каријера изломљена,
пре времена смртно сустала човека. Ушао је био Пушкин у 38^у му
годину кад је погинуо. После једног страсног каприса да добије
за жену доста млађу од себе лепотицу Наталију Гончарову, настао
је страдалан породични живот, иако је Пушкин заљубљено волео
жену и децу. Лажан сјај и провод на двору, дугови, неравна
борба са моћним богатацима и високим чиновима, а и са хијена-
ма зајмодавцима и са спорим купцима стихова. Цар Николај - хва-
ла му уосталом за то - помагао је тачно по обећању нашу Црну
Гору, и нашег поету Његоша; а није купио, дајући неко велико
имање, или пензију, или оброје - кад је већ Пушкину тако много
требало. - није купио Бориса Годунова, или Овсегина, или оне Ска-
ске које вреде Русију. Пушкин се сатирао у бригама да заложене
женине бриљанте искупи по сваку цену за дворски бал; у бригама
за здравље и болест деце; у бригама око похабана одећа свог;
најзад у бригама литерарним. Малаксавао је Пушкин и испуштао из
руку себе, премда је бодрио оне који су од његове снаге живели.
Писао је жени: "Буди млада, јер си млада, и буди царица, јер си
лепотица"; па даље, "а док сам ја жив, биће и новаца".

У судбину Пушкинову задирао је много његово по-
литичко настројење, никада довољно стално, мучно истрзано између
либералних идеја које су осуђивале све што је тада водило Руси-
ју, и између патриотизма који је извирао из мисије поета нацио-
налног, сливеног с духом Русије и с историјом Русије. Трећи фак-
тор је ту Пушкинова слабост, слабост и неспособност већине пое-
та да се брани од зла, да не зависе од таштих ствари. Цар Алек-
сандар I није волео Пушкина, јер је Пушкин, у првој младости сво-

јој, писао и говорио шта је год намислио; сатире на властодршце толико циничне да већ нису биле литература; и сатире на оно што је после научио поштовати, као, на пример, историјски рад Карамзина, Цар Николај I, друкчија сила него елегантни Александар I, Николај је са круном владара, са Декабристима, са Турцима и Пољацима, преузео и Пушкина. Јака личност и добра глава, патриот, уз то лукав и одличан глумац, цар позива Пушкина у аудијенцију, у четири ока, и ту се десило шта се десило. Цар је триумфовао као патриот, што је збиља био, и као заштитник уметности, што је вешто претставио да је. Пушкин је после тога уживао извесне части и слободе, али у кавезу. Није добио дозволу да иде на село да ради; није добио помоћ да ради у архиву; није добио дозволу да путује у иностранство. Када је, јут због тога, тражио да иде на фронт, није му дата ни та дозвола, јер му цар, тога пута оправдано, није дозволио ни да умре.

Али и без цара, политичко настројење Пушкиново значило је процес већ у њему саму. Он је био позван да положи темељ оном што ће полако постати духовни и уметнички суверенитет рускога народа. Та мисија, патриотски обојена, бацала је Пушкина овамо онамо, од Декабриста до приближавања цару. Тако је онда било омогућено да Пушкин пише песме у којима је акценат политичко-патриотски врло различит. Он пише песму Декабристима у Сибиру, и говори о оном што ће их осветити. И пише, године 1831-ве, кад је плаћу пољски устанак, и скоро сва Европа скочила на Русију и Николаја I после крваво угушена тог устанка - пише три ванредне, врло патриотске песме, које многи писци студија о Пушкину, странци наравно у првоме реду, зову антипољском и процарском поезијом, и не могу да је сложе са слободоумним и широким духом Пушкина.

Фаталнија од сваке политике била је по Пушкина чувена Аљичкова палата, раскошни двор Николаја I. Балови у том двору били су бајке. Бити на њима, била је друштвена квалификација највишега ранга, дакле питање бити или не бити за свакога члана елите петроградске. У Пушкину се крило одувек много бојарства и аристократског руског осећања. Он је писао Родослов, у којем храбро стоји за своје просто грађанство, али са прецизма које руски летописи бележе као историске личности кроз више од 600 година. Сем тога, вукло је Пушкина у двор и у високо друштво оно што ће Русе мучити и сто година касније: јесам ли ја Европејац? јесам ли изашао из варварства? а ако јесам, дај ми доказе да јесам. И вукло је Пушкина у Аљичкову палату и то што је његову жену та палата вукла још више но њега. Наталија Пушкина је тамо славила нечувене триумфе лепоте и младости. Потпуно је у сенку бацала свога мужа, што је важан документ за дух оног доба. Велики Пушкин је ње ради, да би се пред њима широм отворила врата двора, дао се начинити камерјункером кад му време није, помешао се у дворским церемонијама са младићима од двадесетак година кад је њему било преко тридесет.

Госпођа Пушкина је кокетовала. Читамо то у разним кореспонденцијама оног доба, па и у писмима Пушкина жени. Шта је у оно време значило кокетовати, особито на дворском балу, то је данас тешко знати. Зато је тешко ишчитати из Пушкинових писама прави тон оваквих његових апострофа жени: "Кажеш, кокетовала си. Добро, ја сам ти то дозволио". Други пут: "Кокетујеш? па немаш с ким, тамо! Ипак, не кокетуј!" Трећи пут: "Не кокетуј с царем!... Јер Неко (то јест, цар) начини харем од сиротих ученица Позоришне школе". Као све у то доба; Позоришна школа била је лична својина царева, а ко зна како су изгледала кокетовања на дворском балу кад се узме да је и бал био лична својина царева.

Једно позније писмо Пушкиново жени, и оно у вези с Аљичковом палатом, има пасус брижна оца за децу: "Слаба ће бити утеха нашој деци од тога што ће им татицу сахранити као дворску будалу, и што им је мамица дражесно изгледала на Аљичковим баловима!" Толико и не више писао је Пушкин о рани која се у њему отровно разједала. Шта је у дну себе мислио, то је његова ствар, али писао је само оно што је могао с достојанством потписати. Углавном је Пушкин остајао на тој висини у свој својој преписци. Учтивост, духовитост, добродушна иронија, понекад један скок протеста или срџбе, и онда опет мирна строфа због које неће требати црвенети. Средњег стаса, набивен и сливен, Пушкин је имао и у руци и у лицу нешто што не трепери, и не прави узалудан шум, па ма смрт била у питању. Тако је пред тешким питањем: крива или надужна за неверство, веровао жени до краја, стајао испред ње и примао у себе све стреле интриганата и фарисеја, сва прва анонимна писма доконих великана – данас се скоро с пуном поузданошћу зна ко је писао одвратну диплому ројату мужу – и најзад за част и име своје жене и своје, дао и главу. Докле је пак ишла кокетна и лепа Наталија и с царем, и нарочито с оним гардиским официром који ће постати убица Пушкинов, то само она зна. Али било како било, и ма шта се још у хартијама нашло, одрицање све неповољно по Наталију крв Александра Пушкина, и веровање Александра Пушкина, чија се више не пориче.

Рањен је Пушкин у трбух и мучио се два дана при свести. Шта је било у тој свести? Вероватно просте мисли и речи: на прекрету живота и смрти, смрт је јача. На устима оно ћутање које све у овоме свету разуме и опрашта. Али ако је миран онај који иде, нису мирни они који још остају на земљи и у борбама земаљским. Пушкин умире јуначки, а Аљичкова палата се збунила. Пушкину: шта је ко знао, предвидео, можда могао учинити. Касно.

Мрачно је небо, мрачна ноћ,
 По белу пољу саоне моје
 Клизе, хитају, клизе,
 Прапорци чине цин цин цин.
 А нешто у теби дрхти, дрхти
 Док летиш кроз поља непозната.

Сахранише Пушкина, опет брзо, и просто, близу роднога села Михайловског, где је Пушкин имао једну велику љубав и многе велике инспирације. Круг се затворио. И хвала богу што Пушкина сахранише као човека, не као "дворску будалу". Саставио се велики национални песник са руском земљом тако непосредно као његова уметност са народним језиком и народном маштом.

Тестамент Пушкинов није "бумага". Кратко речено: оставио је он Русији свога демона, дух генијалности. Јавио се тај дух, на пример, код Тургенева, писца Довчевих записа. Мало опширније речено: оставио је Пушкин жив програм. У том програму стоји: какав да буде савремени руски стих за читање, глумљење, и певање; какав је узорак за руски роман, и за руску причу, у стиховима или у прози; какав је узорак за руску националну драму, где масе народа и хероји са истом снагом наступају и важе. Изнад свега тога, оставио је Пушкин, без сладуљавости и романтике, без политичкога опортунизма, оставио ~~ци~~ у једној, тако да кажемо, скамењеној инспирацији: љубав за родну земљу и за народни језик.

Совјетска Русија слави данас Пушкина у размерама грандиозним, за нас једва схватљивим. Совјетска Русија осећа да у Пушкинову делу има много снага и смислова за ову и за будуће Русије. Јер, програме живота праве тек у појединостима владе и владари. Оно основно што иде као кичма кроз историју епоха, то граде велики стваралачки духови. Пушкинов програм испуњавање се у Русији даље и даље, непрестано.

Мрачно је небо, мрачна ноћ,
 По белу пољу саоне моје
 Клизе, хитају, клизе,
 Прапорци чине цин цин цин.
 А нешто у теби дрхти, дрхти
 Док летиш кроз поља непозната.

Сахранише Пушкина, опет брзо, и просто, близу роднога села Михайловског, где је Пушкин имао једну велику љубав и многе велике инспирације. Круг се затворио. И хвала богу што Пушкина сахранише као човека, не као "дворску будалу". Саставио се велики национални песник са руском земљом тако непосредно као његова уметност са народним језиком и народном маштом.

Тестамент Пушкинов није "бумага". Кратко речено: оставио је он Русији свога демона, дух генијалности. Јавио се тај дух, на пример, код Тургенева, писца Довчевих записа. Мало опширније речено: оставио је Пушкин жив програм. У том програму стоји: какав да буде савремени руски стих за читање, глумљење, и певање; какав је узорак за руски роман, и за руску причу, у стиховима или у прози; какав је узорак за руску националну драму, где масе народа и хероји са истом снагом наступају и важе. Изнад свега тога, оставио је Пушкин, без сладуњавости и романтике, без политичкога опортунизма, оставио ~~ши~~ у једној, тако да кажемо, скамењеној инспирацији: љубав за родну земљу и за народни језик.

Совјетска Русија слави данас Пушкина у размерама грандиозним, за нас једва схватљивим. Совјетска Русија осећа да у Пушкинову делу има много снага и смислова за ову и за будуће Русије. Јер, програме живота праве тек у појединостима владе и владари. Оно основно што иде као кичма кроз историју епоха, то граде велики стваралачки духови. Пушкинов програм испуњавање се у Русији даље и даље, непрестано.